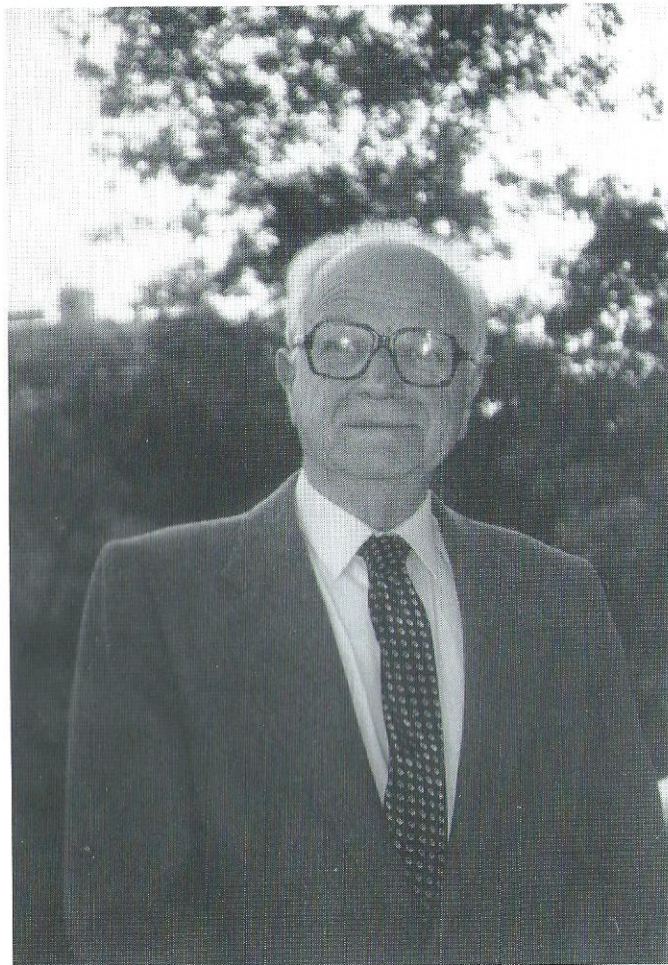

NYELV ♦ STÍLUS ♦ IRODALOM

Köszöntő könyv

Péter Mihály 70. születésnapjára

Nyelv, stílus, irodalom

**Köszöntő könyv
PÉTER MIHÁLY
70. születésnapjára**

**BAŃCZEROWSKI JANUSZ, HAN ANNA, KASSAI ILONA,
NYOMÁRKAY ISTVÁN**
közreműködésével szerkesztette

ZOLTÁN ANDRÁS

**Budapest
1998**

Technikai szerkesztő
JANURIK SZABOLCS

A borítót tervezte
HAN ANNA

Készült az ELTE BTK Keleti Szláv és Balti Filológiai Tanszékén

A borítót a
ДРЕВО РАЗУМА
(„A tudás fája”)
című orosz népi grafika (lubok) díszíti (1816).

A kép hátlapján az ismeretlen szerző kézírásos ajánlása olvasható:

СИМЪ ЛИСТОМЪ ДАРЮ ЛЮБЕЗНАГО ДРУГА
(„Ezen lap legyen ajándék kedves barátomnak”).

ISBN 963 463 237 8

© A szerzők, 1998

Minden jog fenntartva
Printed in Hungary

Kőrösi Csoma Sándor szlavisztikai tanulmányairól

„Én nem félek hogy valaha megszégyenüljek azzal, hogy a Sláv nyelvek tanulásához fogtam; annyival is inkább, hogy ezt az Erdélyiek közzül eddig elé tudomra, fundamentálter még senki se tanulta meg – holott ennek helyes esmérete sok tekintetben igen nagy világosságot nyújt” – írja Kőrösi Csoma Sándor Csorja Ferencnek Temesvárról 1819. június 29-én (TERJÉK 1984: 35–36). E mondatból kiolvasható egyrészt némi meglepetőzés, amely nyilván a korban magyar tudományos körökben is uralkodó „Slavica non leguntur” közhelyének szól, másrészt viszont kiviláglik az a felismerés, hogy a szláv nyelvek ismerete magyar szempontból el nem hanyagolható: mind nyelvünk, mint történelmünk szláv forrásai nélkülözhetetlen kútforrása a magyarság történetének.

Amint az Kőrösi Csoma Sándor írásaiból és a vele kapcsolatos forrásokból leszűrhető, szlavisztikai tanulmányai (1819. február 20.–november 1. – TERJÉK 1984: 19) kettős célt szolgáltak: egyrészt gyakorlatit („Ezért ő kész Contáncinápollyon által menve, öszvejárni Asiának sok vidékeit, Caspium Tenger környékeit, Muszkaország részeit, Finniát, ’s talán Lapponiát is.” – Gyarmathy Sámuel levele Schédius Lajoshoz, Kolozsvár, 1819. április 26. – TERJÉK 1984: 33; kiemelés tőlem – Z. A.), másrészt elméletit, illetve történetit: „Mivel Erdélyben tót (= ‘szláv’, vö. „As in Transylvania there are no Slavonick people...” – DUKA 1885, 24. – Kiemelés tőlem. – Z. A.) népség nem lakik, szülőföldemnek mívelt egyénei pedig általam véve nem jártasak ezen nyelvben, ámbár hasznos lenne már csak azon oknál fogva is, hogy a szlavon írókból értesítést meríthessünk a régi magyarok történetére, látván, hogy mennyire körül vagyunk véve szlavon néptörzsektől; miután megismerkedtem több régi és újkori nyelvekkel: ohajtottam megtanulni a szlavont is” (Kőrösi Csoma Sándor levele C. P. Kennedyhez, Szabáthu, 1825. január 28. – TERJÉK 1984: 58; vö. DUKA 1885: 24, DUKA 1885a: 23. – Kiemelés tőlem. – Z. A.). Duka Tivadar szerint is Csoma „első terve az volt, hogy Odessának induljon, onnan Moszkvának valamely kereskedő karavánal Irkuczk felé s azután kísértse meg ha valahogy behatolhatna China északi részeibe” (DUKA 1885a: 13. – Kiemelés a szerzőtől.). „Ez okért a szláv nyelv megtanulása végett Temesvárra utazott az 1819. év hideg tavaszán gyalog, s több hónapig ott tartózkodott...” (DUKA 1885a: 13).

Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy miért éppen Temesvárt választotta szlavisztikai tanulmányai színhelyéül, és miért éppen a szerb nyelv volt az, amelyet tanulmányai tárgyául választott. Az alábbiakban erre a kérdésre próbálunk választ adni a korabeli tudományosság álláspontjának felidézésével.

Minden bizonnyal igaza van Terjék Józsefnek, amikor azt írja: „Aligha kétséges, hogy Gyarmathy Sámuel lehet annak az elhatározásnak a kiváltója, hogy Csoma még útnak indulása előtt a szláv nyelvekkel is meg kíván ismerkedni, s e célból Temesvárra indul, ahol jelentős lélekszámú délszláv lakos él” (TERJÉK 1984: 19). Gyarmathy Sámuel ugyanis nemcsak a finnugor nyelvtudomány, hanem a magyar szlavisztika előfutára is volt: „Affinitas...” c. munkájában jelentős teret szentel a magyar nyelv szláv jövevény-szavainak (GÁLDI 1955: 17–23). Lehet, hogy Gyarmathy fundamentálter ugyan

nem sajátította el a szláv nyelveket, hanem csupán az akkor már létező szótára dolgozott (vö. GÁLDI 1955: 18), viszont kora tudományossága szintjén állva nyilván ismerte Josef Dobrovský munkáit (noha erre konkrét bizonyítékunk nincs, vö. GÁLDI 1955: 19), s ő ajánlhatta ezeket Kőrösi Csoma Sándor figyelmébe. Akár így történt, Csoma maga vette észre a „szlavisztika atyjának” műveit – tény, hogy Dobrovský egyik szaktekintély, akire hivatkozik: „Tsakugyan, mindezen akadályak mellett is Istennek, a Sláv nyelvben annyi előmenetelt tettem, hogy az ugynevezett Régi Sláv nyelven írt könyveket, amilyenek a Templomi könyvek mind azoknál a Sláv népeknél, valakik a napkeleti Ekklesiához tartoznak, (amely könyvek véghetetlen nagy számban vannak) és mellyen ismét mind Muszkaországban, mind pedig a mi Déli Sláv Tanulmányainkban, mind a mai napig a nevezetesebb Írók, akár mely materiájú dolgok, különösen a Historicumokban, irnak – minden Lékikon segítségével nélkül bátran olvashatók és érthetők. Úgy szintén azon könyveket is a mellyek a köznép dialectussán írtak, mint egy 30–40 esztendőttől fogva a Déli Szlávoknál u. m. Slavoniában, Croatiában, Dalmatiában, Bosniában, Serviában és az ezekkel szomszédos tartományokban, számmal irattatnak és vagy tsupa Deák, vagy pedig a mult Század elején Muszka országban kezdett elegyes Deák és más forma betűkkel [vagyis a Nagy Péter által bevezetett ún. polgári írással – Z. A.] nyomtatattatnak – Raits és Dobrovský igen nevezetesen két Írók, azt írják, hogy a különböző Tartománybeli Slávok egymást megértik a beszélt nyelven; minthogy mindeniknek fundamentuma a régi Sláv nyelv, egy ollyan, aki azt Grammatica tanulta, mindenik Dialektust minthogy a különbség tsak némely vocalisok felvételére, vagy valamely consonansnak kihagyására, szomszédottól vett új szónak használatában áll, kevés munkával megértheti, különösen a könyveket. Legnagyobb akadály a nyelv felé figurájú orthographia, az szinte mindenik Tartományban különböző lévén, 7–8 írásneme is tanáltatik.” (Kőrösi Csoma Sándor levele Csorja Ferenchez, Temesvár, 1819. szeptember 29. – TERJÉK 1984: 39; kiemelés tőlem – Z. A.)

Dobrovský egyházi szláv nyelvtenát (*Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris*, Vindobonae, 1822) ekkor (1819-ben) természetesen még nem ismerhette, rendelkezésre állt viszont német nyelven írt cseh nyelv- és irodalomtörténete (1797. kiadása: RÖSEL 1955), sőt annak újabb, 1818. évi kiadása is (ezekről vö. HORVÁTH 1967: 396–397). Dobrovský ugyanis azon az elvi alapon állt, hogy egy szláv nyelv nem létezik, amelynek dialektusai vannak; ezért kezdi cseh nyelv- és irodalomtörténetét a szlávok őstörténetének és az ó(egyházi) szláv nyelvű liturgiának a bemutatásával (DOBROVSKÝ 1792: 1–52; vö. RÖSEL 1955: 7–32). A „szlavisztika atyjának” szóló kötelező tiszteletünk ellenére le kell szögeznünk, hogy ez a felfogása a középkori gyökereidre, amikor is a szláv krónikások a szlávok nyelvi és etnikai összetartozásának evidenciájaként vették. Ehhez nagy mértékben hozzájárult persze az is, hogy (például a magyar–finnugor nyelvazonosság elterjedésén) a szláv nyelvek egymás közötti rokonsága soha sem kellett felfedezni: ennek tudatát az orosz őskronikától kezdve a XVIII. század végéig számos szláv történetíró fenntartotta (TOLSTOJ 1988: 140–142), beleértve ebbe természetesen csupán az ortodox szlávokat, hanem a tőlük kulturális tekintetben nagy mértékben különböző lengyeleket is (KURASZKIEWICZ 1986: 770–776). Más kérdés, hogy az ortodox szlávok irodalmi nyelvét, amelyet a szláv apostolok, Szt. Cirill (Konstantinápolyi) és Szt. Metód alkottak meg saját, Szaloniki környéki szláv (ómacedoszláv) nyelvjáról, alapján, a szláv írástudók később – tévesen – szerb eredetűnek vélték (TOLSTOJ 1988: 117; ezt a felfogást közvetítették Nyugat felé a latinul író lengyel történetírók: „In ecclesiis Ruthenorum lingua Seruiorum, que est Slauonica, divina celebrantur, lectiones et cantantur” – Maciej z Miechowa [1457–1523], idézi: TOLSTOJ 1988: 115). Ezt a tévedésbe esett – nyilván elődei nyomán – Josef Dobrovský is: az ó(egyházi)

nyelvet ő is ószerbnek tartotta (JAGIĆ 1910: 127). Valószínűleg igazat kell adnunk Karel Horáleknek abban, hogy Dobrovský „bizonyos mértékben az összehasonlító indoeurópai nyelvtudomány úttörőjének is tekinthető” (HORÁLEK 1967: 397), tudniillik ő volt az, aki a szláv nyelvek anyagát elsőként az indoeurópai nyelvazonosság számára hasznosította (DOBROVSKÝ 1792: 12–13). Alighanem ő közvetítette az európai nyelvtudomány felé azt a tényt, hogy a szláv nyelvekben eredetileg (az egyes és a többes szám mellett) kettős szám (dualis) is volt, amire később Kőrösi Csoma Sándor is utal („A régi görög és slavon nyelvek, itélve alkotásuk, különösen számos particulák használatából és azon sajátosságából, hogy itt dualis szám fordul elő, a nevek úgy mint az igék hajlításában: eléggé bizonyítják, hogy a sanskrit nyelv mintájára vannak alkotva” (Kőrösi Csoma Sándor levele C. P. Kennedyhez, Szabáthu, 1825. május 5. – TERJÉK 1984: 74; vö. DUKA 1885: 58: „The ancient Greek and Slavonic language, by their structure, particularly by the use of many particles, and of duals, both in the declensions of nouns and in the conjugation of verbs, show sufficiently that they were formed after the ancient Sanskrit”). A szláv nyelvek indoeurópai rokonságának felismerése Kőrösi Csoma Sándor által aligha történelmet Dobrovský erre vonatkozó műveinek ismerete nélkül.

A másik, Kőrösi Csoma Sándor által hivatkozott szakteknintély, Raits (Jovan Rajić, 1726–1801) szintén a szláv nyelvi és kulturális közösség hirdetője volt. Karlócán orosz iskolában tanult, majd a kijevei akadémián végzett teológiát. Kétkötetes szláv történetében (Bécs, 1794–1795; teljes címlírását l. TOLSTOJ 1988: 95), amelyre a „historicumok” iránt érdeklődő Csoma minden bizonnyal hivatkozik idézett levelében – maga is a szerbek által a XVIII. században átvett késői orosz egyházi szláv nyelvet használja, másrészt hosszasan ecseteli e nyelv előnyeit a szláv népek közös irodalmi nyelveként. Úgy véli, hogy ez a nyelv azonos Cirill és Metód ó(egyházi) szláv nyelvével (MOKUTER 1972: 5–7). A kérdést tovább bonyolította, hogy Rajić és kortársai ezt a késői orosz egyházi szláv nyelvet a szlávok közös alapnyelvével (mai terminológiával: az összlávval) is azonosították (TOLSTOJ 1988: 97–98), noha ezt az álláspontot a korabeli orosz tudományosság már meghaladta (vö. TOLSTOJ 1988: 177).

Kőrösi Csoma Sándor tehát, amikor „a különböző Tartománybéli Slávok” nyelvének „fundamentumát”, „a napkeleti Ekklesiához tartozó” szláv népek templomi könyveinek „Régi Sláv” nyelvét tanulmányozta „Grammaticae” a magyarországi szerbek egyik kulturális központjában, akkor ezt a viszonylag késői orosz egyházi szlávot sajátította el, amely a XVIII. századi igen élénk orosz–szerb kulturális együttműködés következtében a szerbek irodalmi nyelve is lett. Az oroszok a szerb művelődést pénzzel, tanítók és könyvek küldésével is támogatták; 1724-ben például 70 példányt küldtek Meletij Smotrickij egyházi szláv nyelvtanának 1721. évi moszkvai (harmadik) kiadásából (TOLSTOJ 1988: 107). Ez lehetett az a nyelvtan, amelyből Kőrösi Csoma Sándor az egyházi szláv nyelvet „grammaticae” tanulhatta és amelynek egy példányát „Orosz nyelvtan” („Russian Grammar”) megjelöléssel hagyatékában találták (DUKA 1885: 162; DUKA 1885a: 154; TERJÉK 1984: 171); csakis egyházi szláv nyelvű lehetett az ugyanott talált és A. Campbell által orosz nyelvűnek minősített Újszövetség is („New Testament in Russian” – DUKA 1885: 161), mivel az első orosz nyelvű bibliafordítás csak jóval Kőrösi Csoma halála után jelent meg (1871-ben).

Smotrickij nyelvtana eredetileg 1619-ben jelent meg Jevjében (ma: Vievis, Vilnius mellett, Litvánia) és a lengyel–litván állam orosz (valójában: ukrán és fehéroroszi) ortodox iskoláiban az egyházi szláv nyelvet tanító tanárok kézikönyvéül szolgált (új, fakszimile kiadása: NIMČUK 1979) és egészen Dobrovský említett nyelvtanáig („Institutiones...”, 1822) ez volt a legrészletesebb és a legtekintélyesebb egyházi szláv

grammatika. 1648-ban kiadják Moszkvában is (a szerző nevének feltüntetése nélkül, mivel Smotrickij később unitus lett), majd ezt követte az a harmadik, 1721. évi moszkvai kiadás, amelyet, mint említettük, a szerb iskolákban is bevezettek. Az igények meghaladták az oroszországi behozatali lehetőségeket, ezért P. Nenadović karlócai szerb metropolita „a szláv nyelvet alaposan megtanulni óhajtó szerb ifjak hasznára és használatára” 1755-ben (az 1721. évi moszkvai kiadás alapján) újra kiadatta a havasalföldi Rímnucuban (NIMČUK 1979: 92–108).

Kőrösi Csoma Sándor sajnos nem ír arról, hogy szláv nyelvtanulmányai során kik voltak tanítói; annyit tudunk csak, hogy szerzett egy szláv nyelven kiállított bizonyítványt a szláv nyelvben való előrehaladásáról („a certificate in Slavonick on my progress in that language” – DUKA 1885: 27), amelyet 1821-ben Teheránban hátrahagyott (Kőrösi Csoma Sándor levele C. P. Kennedyhez, Szabáthu, 1825. január 28. – TERJÉK 1984: 60).

Temesvári tanulmányai után egy hónapot töltött utazgatással az eltérő dialektusok tanulmányozása céljából a Délvidéken: úti céljai között szerepelt Újvidék, Pétervárad, Karlóca (Karlowitz; itt hosszabb időt kívánt eltölteni) és Zimony (Zemlin); úgy tervezte, Szlavóniában és Horvátországban is „fordul egyet” (Kőrösi Csoma Sándor levele Csorja Ferenchez, Temesvár, 1819. szeptember 29. – TERJÉK 1984: 40). Kennedy századoshoz írt 1825. január 28-i levelében a megvalósult úti célok közül csak Zágrábot említi („making also a journey to Agram, in Croatia, for the acquirement of the different dialects” – DUKA 1885: 25; vö. DUKA 1885a: 23, TERJÉK 1984: 58). Gyakorlati szláv nyelvtudásának hamarosan hasznát is veszi: 1820 januárjában bolgár gyapotkereskedők társaságában utazik Szófián keresztül Philippopolisba (Plovdiv) (DUKA 1885: 25; vö. DUKA 1885a: 24, TERJÉK 1984: 59).

Összefoglalva az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy Kőrösi Csoma Sándor szlavisztikai tanulmányainak tárgya – Dobrovský és Rajić útmutatásai alapján – a késői (XVIII. sz.) orosz szerkesztésű egyházi szláv volt, amelyben útmutatója Meletij Smotrickij nyelvtanának 1724. évi moszkvai (vagy valamely azt követő) kiadása lehetett. Ez a nyelv különös tiszteletnek örvendett a magyarországi szerbség körében, mert mint ahogy korábban (a XVI–XVII. században) művelése és oktatása az ortodoxia védelmét szolgálta a lengyel–litván államban az uniós törekvésekkel szemben, ez a szerb népnyelvtől meglehetősen messze álló irodalmi nyelv – amelyet azonban saját őseik nyelvének tekintettek – náluk is az ortodoxia és a nemzeti identitás letéteményese lett (TOLSTOJ 1988: 92). Ezért fordul Kőrösi Csoma Sándor a hazai szláv nemzetiségek közül elsősorban a szerbek felé: a „régii Sláv nyelv” (= az orosz egyházi szláv) művelése körükben ekkor mind az egyházi, mind a világi művelődés része volt.

Irodalom

- DOBROVSKÝ 1792 – Geschichte der Böhmischen Sprache und Litteratur von Joseph Dobrowsky. Prag.
DUKA 1885 – Life and Works of Alexander Csoma de Körös [...]. by Theodore Duka. London.
DUKA 1885a – Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Összegyűjtötte és életrajzzal bevezette Dr. Duka Tivadar. Budapest.
GÁLDI 1955 – L. Gáldi, Sur quelques pionniers des rapprochements étymologiques slavo-hongrois: Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae I, 5–28.
HORÁLEK 1967 – Karel Horálek, Bevezetés a szláv nyelvtudományba. Budapest.
JAGIĆ 1910 – Ягичъ И. В. История славянской филологии. Санкт-Петербургъ (= Энциклопедия славянской филологии. Вып. I.).
KURASZKIEWICZ 1986 – Władysław Kuraszkiwicz, Polski język literacki. Warszawa–Poznań.

- MOKUTER 1965 – Mokuter Iván, Orosz-szerb irodalmi kapcsolatok a XVIII. században. Budapest (Kandidátusi értekezés tételei).
- MOKUTER 1972 – Мокутер И. Русско-сербские литературные связи в XVIII веке (Общий обзор): *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* XVIII, 1–29.
- НИМЦУК 1979 – Мелетій Смотрицький. Граматика. Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. Київ.
- RÖSEL 1955 – Josef Dobrovský, *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*. Herausgegeben und mit einem Vorwort versehen von Hubert Rösel. Halle (Saale).
- ТЕРЖЕК 1984 – Emlékek Kőrösi Csoma Sándorról (levelek, okiratok, emlékezések). Közzéteszi: Terjék József. Budapest.
- ТОЛСТОЙ 1988 – Толстой Н. И. История и структура славянских литературных языков. Москва.